

(Əvvəli qəzetimizin 22-ci sayında)

İsmayıl Şıxlı da Koxa adı ilə qardaşından eşitdiklərini yazıb. Roman bizim həyatımızı təhrif edib. Özü də xeyli bəsit çıxıb. Ona görə İsmayıl Şıxlının bu romanını qəbul etmirəm". Əsərdə Güllü xanım ilə yanaşı, Qönçə xanım, Qaratel kimi qadın obrazları da kişilərdən heç də geri qalmır. Güllü xanım Alqazaxlıların böyüyüdür, bəzi məqamlarda gəncliyi xatırlatmaqla onun keçmişi, mənəvi dünyası haqqında xəbər verir. Güllü xanımın gəlini olan Qönçə ilə bağlı E.Şıxlı söyləmişdi ki, "Qönçə "Dəli Kür"dəki Cahandar ağanın bacısı Mələyin prototipidir, yəni atamın doğma xalasıdır." Bir obraz kimi çox təsirli yaradılmışdır: Qardaşının həmin gün ova getməsinə istəməirdi,ürəyində nəşə qorxu var idi həm də "O istəməirdi ki, yenidən nişan taxdıqları qardaşı əlini qana bulasın" Bu dəhşətdən sonra o, ağlayıb saçını yola bilərdimi? Yox! Çünki Güllü xanım var idi. "Adam başına iş gələr, qızım, özünə toxtaqlıq ver. Öləndə bizimdir,öldürən də. Olacağa çarə yoxdu, hamsı fələyin işidir. Romanda yaradılmış Həsən ağa və Şəmidin obrazları ilə eyniadlı müəllifin dayıları olmuşdur.

Şəmidin bəy repressiya vaxtı güllələnmiş, onun iki kiçik qardaşı Qiyas bəy və Həsən ağa həmin illərdə Türkiyəyə keçmişdir. Bu fikirlərə əsasən söyləyə bilərik ki, həmin şəxslərin obrazları romanda yaradılıb. Müəllif belə təsvir edir ki, Ömər koxa öldükdən sonra Həsən ağa vətəndə qala bilmir. Şəmidin isə getmək istəmir: "Mən ev-əşiyi, arvad-uşağı başsız qoyub heç yana gedən deyiləm. İnsan anadan olanda alınma nə yazılıbsa, o da baş verəcək". Onu da öldürərək çaya atırlar, cəsədini kəndin ağsaqqalı tapır. Müəllifin dayısının 14 yaşlı qızını da Sibirə sürgünə göndərmişdilər. Ancaq əsərdə Şəmidin ağanın illər sonra övladının olması onun da vəqonda can verməsi oxucuda sovet hakimiyyətinə qarşı bir daha nifrət hissə oyadır: "Həmişə anasının qoynunda mışıl-mışıl yatan uşaq bir gecə səhərə qədər ağladı. Gəlin nə qədər layla çaldı, uşağı sinəsinə sıxdı sa da, sakitləşdirə bilmədi. Hava açıldı, gün xeyli qalxdı. Vaqonun içi işıqlandı. Ancaq nə mürgüləyən gəlinin səsi gəldi, nə də uşağın. Güllü xanım ehmalca ayağa qalxaraq onlara yaxınlaşdı və gördü ki, uşağın gözləri hərəkətsiz halda tavana zillənmişdi və ağzı azca aralanmışdı. Dünya görmüş arvad başa düşdü ki, körpə anasının qucağında çoxdan canını tapşırırmışdı... Güllü xanım meyiti qucağına alıb azacıq aralanmış qapıya yaxınlaşdı və elə zənn etdi ki, vaqon dayanacaq, onlar yerə töküləcək və uşağı öz əlləri ilə basdıracaqlar. Ancaq uşağın meyitini onun əlindən aldılar, qapı dərhal örtüldü və tanış səs eşidildi "Ne poljeno". Güllü xanım iki gün yatmadı. Gəlinini də gözədən qoymadı. Gəlini elə bil keyimışdi. Deyəsən, başına hava gəlmişdi. Güllü xanım gördü ki, gəlini əlinə keçən parçaları bürələyib bükdü, uşağın paltarını ona geyindirirdi və qundaq kimi qucağına alıb sinəsinə sıxdı". Bu epizod repressiya dövrünün dəhşətlərini, acımasızlığını əks etdirir.

Toxunulması vacib olan məqamlardan biri də alleqorik obraz- Kür çayıdır. Kür çayı İ.Şıxlının bir sıra əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bu da təbii bir haldır. İsmayıl Şıxlının baba yurdu vaxtilə Kürün sağ qıyısından qayanın - enmənin üstündə, yüksəklikdə binə tutub. O Kür ki, çox hadisələrin şahidi olub, çox müsibətlər görüb. O Kür ki, Cahandar ağanı ağışuna aldı, çalxalandı, "uğuldayıb özünü yarganlara çırpdı", Kürü bir nəfəsə o üzə keçən Ömər koxa Ələddinin ölümündən sonra "indi ayağımı üzəngiyə güclə qoyur", toy olamamış nişanlısını itirən, el-oba qınağından qorxan,şirin arzuları, diləkləri fəv

olan Qaratel özünü Kürə atdı, evləri əllərindən alınan,sürgünə göndərilən Güllü xanım son dəfə Kürə baxdı, gənclik günlərini xatırladı.

Müəllif özü də söyləyir ki "mən görmədiyim, bilmədiyim şeylərdən yazmıram" (Elçin Şıxlı). Roman qan davası ilə başlanır ki, yazıçı şəxsi həyatında da bu problemi ilə qarşılaşmışdır. İ.Şıxlının dayısı oğlu onun əmisini öldürüb, sonradan öz aralarında barışıblar tutqu da olmayıb. O bu məsələyə görə nişanlısı (həm də qohumu) Ümidə xanım ilə yeddi il sonra evlənmə bilməmişdi. Romanda elin ağsaqqalı Ömər koxa da heç kimə şikayət etmir oğluna "Səbr elə bala nahaq qan yerdə qalmaz... Gec tez haqq öz yerini tapacaq." deyir. Bu mənada onun əfvi H.Cavidin "Ana" dramındakı Səlmən xatırladır. Həmçinin yazarın ulu

İSMAYIL ŞIXLININ "ÖLƏN DÜNYAM" ROMANINDA AVTOBİOQRAFİZM

babası Məhəmməd ağanın Alqazax və Şıxlı adlı oğlanları olmuşdur. Müəllif özü Şıx qoluna mənsub olsa da, əsərində Alqazaxlıları canlandırmışdı. Yazarın maarifçilik görüşlərini Uçitel, Mürsəl, Halay bəy kimi obrazlarda görmək mümkündür.Bildiyimiz kimi İ.Şıxlı həmçinin gözəl pedaqoq olmuşdur. Universitetdə (ADPU) həm müəllimlərin, tələbələrin sevimlisi idi. O "Qızıl İsmayıl"adını almışdır. Bu qızillıq onun bütün fəaliyyətinə aiddir" (Paşa Əfəndiyev). Qeyd etdiyimiz kimi müəllif həm "Azərbaycan" jurnalının baş redaktoru, həmçinin AYW-nin sədri olmuş və bu vəzifələrdən özü ərizə yazaraq imtina etmişdi. Oğlu Elçin Şıxlı qeyd edir ki, atası həmişə deyirdi: "O işlərin heç birindən getməyimə heyifsilənmirəm, bir-cə müəllimlikdən başqa". Onu da qeyd edək ki, müəllifin atası Qəhrəman Şıxlinski də müəllim olumuş, sonuncu dərəcəyi Kosalər kəndində vəfat etmişdir. Onun vəfatı bizə Mürsəlin ölmünü xatırlatsa da, səbəb başqadır "qışda sobanı qalayana üstü od alıb yanıb..." .

Dünyanın əksi

"Ölən dünyam"da Sibirə sürgün edilən təsviri var. İnsanların çəkdiyi əzab-əziyyət olduqca real şəkildə əks olunmuşdur: "Qatar 3 gün 3 gecə yol getdi. Vaqonun havası kəşifləşdi. Yolboyu içəridən qapını ha döydülər, ha xahiş etdilər, onu bir az açsınlar, ancaq bir cavab eşitdilər. "Ne poljeno". Yazıçının övladının sözlərinə görə "xalası sürgündən qayıtmışdı,başına gələn əhvalatları atama danışdı ona görə də canlı alınıb. O vaxt sürgünə göndərilən qohumların indi Qırğızıstanda, Qazaxıstanda oğul-uşaqları yaşayır. Gəlməyənlər çox oldu". Romanda kənd camaatını yurdlarından sürgünə göndərilməsi çox təsirli səhnələrdən idi. Xüsusən bu kədərli hadisəni baş obrazlardan olan Güllü xanımın timsalında müşahidə edirik: "Güllü

xanım içəri keçdi. Bir-bir otaqlara baxdı, yük yerinə yaxınlaşdı. Oğlanları gedəndən sonra ayrıca saxldığı və hər axşam hamı yatandan sonra gizlincə qoxuladığı ipək yorğan-döşəyi qucaqladı. Ürəyinə dammışdı ki, bir daha əli bunlara toxunmayacaq. Birdən onu dəli bir ağlamaq tutdu... Özünə toxtaqlıq verdi, üst-başını düzəltdi. Göz yaşını qurutdu. İstəmədi ki, düşmən onu belə sığın görsün". İ.Şıxlının da evini şura əllərindən almışdı.

Romandakı digər müəllim olan Halay bəy obrazı çox canlı parlaq boyalarla təsvir edilmişdir. Qəza məktəblərində dərş demiş, "Mənim yolum maarifçilik yoludur" deyib heç nəyə qarışmamışdı. Ancaq bəyliyin nümayəndəsi kimi cavab müəllimlər və tələbələr onu sıxışdırılmışdır, çarəsizlikdən qaçaqlara qoşulmuşdur. Zülmət səltənətinin işıq, nərindən olan bu müəllimin də "öhdəsindən gəldilər". "Gecə yarıdan keçəndə qalanın qapısı aralandı. Keşikçilərin amiranə səsi eşidildi:

- Halay bəy kimdi?
- Mənəm
- Paltar-palazını da götür.

Bu pis əlamət idi. Burdakı dustaqlar bilirdilər ki, gecə yarısı aparılan məhbusların başında qaranlıq var. Paltar-palazın götürülməsi onun bir daha geri qayıtmayacağına işarə idi. Gecə yarısı paltar-palazla aparılan məhbusları ya vaqonlara doldurub yatapla uzaq, qarlı, meşəli Sibirə, ya da o dünyaya göndərirdilər".

E.Şıxlı qeyd edir ki, "Ölən dünyam" əsərində rus əsgərlərinin 1927-1928 ci illərdə kəndə gəlib camaatı güllələməsi-

banəolu) bolşevik quldurlarına qan uddurdu.

Müəllifi gördüyü yuxuları da əsərlərinə, yaratdığı obrazlara da köçürdü. "Yuxu böyük yazıçımız İsmayıl Şıxlı üçün əyani olumuş fəvqəlhədisənin, qeyb aləmindən gələn xəbərlərin, olacaqların simvolik işarəsi idi (Rüstəm Kamal). Romanda Ömər koxanın gördüyü yuxu sanki baş verəcək represiyalardan, insan sürgünlərindən xəbər verir: "Yuxumu da görmüşəm. Mən bir azdan, şər qarışanda haqq dünyasına qarışacam. Sənə iki vəsiyyətim var.Biri odur ki, mən öləndən sonra çalış, araya qan düşməsin. Onsuz da dünya qan çalxalanır.Belə getsə, deyəsən, adamları bir-birinin üstünə qaldırır üz-göz edəcəklər. Araya qırğın salacaqlar". "Ölən dünyam" romanı da yazıçının sonuncu yuxusu idi. "Ömrünün son illərində ağır xəstəlikdən gözləri tutulmuşdu. Əsəri yazıb tamamlaya bilmirdi. Hər dəfə "ayılıb" romanın bir epizodunu danışır-dı. Roman yuxu mətni kimi doğulurdu və böyük yazıçını ruhlar dünyasına, əcdadlar aləminə bağlayırdı. Artıq xəyala dönmüş bəylik dünyası ilə sonuncu əlaqəsi olurdu" (Rüstəm Kamal).

Nərmən Sultan